

”Ønsket om tilhørighet”

Skolerettet innsats for ungdom med alvorlige
atferdsvansker i Trondheim kommune

Forprosjektskisse

August 2001

Bjørn Arnesen
Arnt Ollestad
Arne Tveit

Beskrivelse av problemområde

Fra ulike hold beskrives barn og unge som viser utagerende og anti-sosial atferd som en alvorlig utfordring for samfunnet generelt og skolen spesielt. Fra foreldre, skole og hjelpeapparat uttrykkes det bekymring for en utvikling som preges av økende mobbing og volds-tendenser. Til tross for at denne barne- og ungdomsgruppen er liten i antall, krever den mye ressurser og innsats. Samtidig pekes det fra forskerhold på at mange av tiltakene som settes inn for å hjelpe denne gruppen har hatt liten effekt og at det er et stort behov for å utvikle nye mer familie- og skolebaserte tiltaksmodeller (Sørli 2000).

Nasjonalt har det de siste årene vært gjort en innsats for å beskrive og kartlegge omfanget av dette problemområdet samt å peke på nødvendige tiltaks- og innsatsområder. Dette arbeidet omfatter flere fagområder knyttet til barn og unges oppvekstvilkår. I løpet av de siste 2-3 årene har det blitt lagt fram omfattende innstillinger og forskningsresultater knyttet til det barnevernfaglige området (NOU 2000/12 – Befring- utvalget) , det kriminalitetsforebyggende området (St. meld 17 1999-2000 "Handlingsplan mot barne- og ungdomskriminalitet") og det skolefaglige området (Rapport 2000: Vurdering av program og tiltak for å redusere problematferd og utvikle sosial kompetanse). En fellesnevner for alle disse ulike faglige tilnærmingene er en understrekning av skolens sentrale rolle som sosialiseringarena og forebyggende instans. Samtidig som behovet for flerfaglig innsats og økt samarbeid mellom skolen, hjemmet og hjelpeapparatet framheves.

Elevkategori – målgruppe

En større empirisk studie kalt "Prosjekt skole og samspillvansker" beskriver hele spekteret av atferdsproblemer i skolen. Både elever med norm- og regelbrytende atferd, elever som viser utagerende atferd, elever med innadventt atferd og mer undervisningsforstyrrende og læringshemmende atferd. (Sørli og Nordahl 1998). Det er gruppen av elever som viser norm- og regel- brytende atferd, ofte omtalt som anti-sosial atferd, som er spesielt interessante i denne sammenhengen. Dette er en atferd som omfatter gjentatte brudd på aksepterte sosiale normer og regler, som å stjele fra medelever, plaging og mobbing av medelever og lærere, bruk av og trusler om vold, rusmisbruk på skolen osv. I antall er dette den klart minste "problemgruppen". I utvalget som det her refereres til omfatter det 1-2%. Disse tallene sammenfaller med andre undersøkelser både nasjonalt og internasjonalt (Sørli 2000).

I Kristiansand har de i en fire års periode utviklet en modell med et ressursteam for barn og unge med store atferdsvansker (Baugstø 2001). I dette arbeidet har de definert målgruppen til å omfatte de barn og unge med hjelpebehov i f.t atferdsvansker som ikke det ordinære hjelpeapparatet på og rundt enhetene klarer å hjelpe. De reduserer med dette målgruppen til å gjelde kun 1-3 promille av elevflokket. Hvis vi velger å legge denne definisjonen til grunn for ungdomstrinnet i Trondheim vil dette omfatte en gruppe på 6 - 18 elever. Dette vil være den gruppen ungdom som man vil trenge direkte intervensjon i forhold til i form av mer individorienterte og aksjonsrettede tiltak med bl.a. bruk av basetenkning som alternativ plassering og skjerming i perioder. Hvis vi derimot tar utgangspunkt i prosenttallene for norm- og regelbrytende atferd så tilsvarer det for ungdomstrinnet i Trondheim en gruppe på fra 60 - 120 elever. I forhold til denne langt større gruppen vil det være naturlig med et mer

systemorientert perspektiv med vekt på forebyggende arbeid inn mot enhetene i form av klasse og skoleretta tiltak.

Hva som er den konkrete situasjonen i Trondheim for de ulike elevkategoriene som er beskrevet her vil en spesifikk kartlegging kunne gi svaret på .

Konsekvenser for skolen

Elever som viser anti – sosial og destruktiv atferd setter skolesamfunnet på store prøver. Utstrakt mobbing og voldstiltfeller sprer utrygghet og angst og ikke sjelden utvikler det seg en krisestemming i kjølevannet av slike episoder med et totalt samspillbrudd som resultat. Skolene og det eksisterende hjelpeapparatet har i mange tilfeller verken den nødvendige kompetansen eller har utviklet gode nok rutiner til å møte slike situasjoner. Som vi tidligere har pekt på vil det derfor være naturlig å utvikle tiltak og strategier både av individ- og systemorientert karakter for å møte disse utfordringene.

I begynnelsen av år 2000 fikk en faggruppe i oppdrag av KUF og BFD å gjennomgå og vurdere program og tiltak som er utviklet både nasjonalt og internasjonalt med sikte på å redusere problematferd og utvikle sosial kompetanse. De stiller i sin rapport bl.a. det grunnleggende spørsmålet om tradisjonell spesialundervisning er egnet i forhold til å forebygge og redusere atferdsproblemer. De trekker isteden fram eksempler på lovende skole- og klasesentrerte tiltak av mer systemorientert karakter som vektlegger :

1. Moderering/restrukturering av lærerens undervisningspraksis i klasserommet (f. eks proaktiv klasseledelse, interaktiv undervisning, samarbeidslæring)
2. Endring av skolens praksis overfor elever som viser problematferd (holdninger, kompetanse, forståelse, handlingsstrategier)
3. Større regelklarhet m.h.t. prososial og uønsket atferd og mer konsistent regelhåndhevelse i skolemiljøet generelt (dvs. klare konsekvenser og prosedyrer ved brudd på skolens normer og regler) (Rapport 2000 s 26)

Felles for disse tiltakene er at de vil kunne sette enhetene bedre i stand til å forebygge sammenbrudd i relasjonene og motvirke utstøtningsmekanismer.

Rapporten konkluderer med at alvorlige atferdsproblemer kan forebygges og behandles langt mer effektivt enn i dag og understreker at skolen bør ha en langt mer sentral, aktiv og integrerende rolle i det forebyggende arbeidet enn den har i dag (ibid s.29)

Dette samsvarer med de ideene som Befring-utvalget bringer til torgs i sin innstilling. På samme måte som både Opplæringslov og læreplanverk understreker skolens inkluderende rolle slår denne innstillingen fast at det skal ”meget sterke grunner til for at en elev skal utskilles eller ekskluderes fra den sosiale tilhørigheten på hjemstedet” (NOU 2000/12 s. 221).

Dette innebærer at når skolen skal finne nye modeller og løsninger for å møte utfordringene fra elever som viser svært utfordrende atferd, så må disse løsningene i første rekke finnes innenfor rammene av den inkluderende skolen.

Samtidig vet vi at for en liten gruppe elever (jfr avsnittet om målgruppe) så vil det ikke alltid være tilstrekkelig med å styrke innsatsen på enhetene i retning det som skisseres over. For

disse få elevene vil nettopp en situasjon med totalt sammenbrudd i relasjonene i en periode måtte innebære andre muligheter som skifte av arena, en ny setting med nye muligheter og en pause fra stressende omgivelser i f. eks en skjerma base. Slike midlertidige tiltak må bygges på frivillighet og utvikles i nært samarbeid og forståelse med elev og foresatte. Et slikt tett foreldersamarbeid forutsetter at man er villig til å ta i bruk nye tilnærminger og metoder i skole – hjem samarbeidet. Disse tiltakene må regnes som et supplement til de eksisterende alternative plasseringene som dagskolene representerer og vil skille seg fra disse både i grad av fleksibilitet, midlertidighet og med en helt annen vekt på tilbakeføring.

Tilstand - hypoteser.

Den organisatoriske omleggingen i Trondheim kommune de senere år har blant annet som siktemål å selvstendiggjøre den enkelte tjenesteytende enhet. En implikasjon av dette er at skoleenhetene i større grad enn tidligere må utvikle og befeste støttefunksjoner i egen organisasjon. På samme måte er økt økonomiske ansvar og selvstendighet tillagt enhetene.

Når det gjelder elevgruppen med alvorlige atferdsvansker, utgjør denne gruppen omfattende utfordringer med hensyn til kompleksitet, kompetanse og ressurser. Variasjonene med hensyn til håndtering av denne elevgruppen ved den enkelte skoleenhet antas å være betydelig. Kommunens 20 skoleenheter med elever på ungdomstrinnet, sitter inne med en rik kilde av erfaringer og pedagogiske tilnærminger. I hvor stor grad enhetene opplever denne oppgaven som håndterlig og overkommelig er vanskelig å vite. Vår hypotese er at det når det gjelder denne elevgruppen, så er gode og virksomme opplæringstiltak og gode rutiner noe som ikke nødvendigvis er etablert som en del av skolens totale og vedvarende tilbud. Elevgruppen er lavfrekvent, og variasjonene i atferdsproblemer mangfoldig og skiftende. Vi tar således utgangspunkt i en hypotese om at for mange av skoleenhetene er det slik at utfordringer knyttet til en, eventuelt flere, elev/er må håndteres som best en kan når de oppstår.

Av eksisterende kommunale støttesystemer til skoleenhetene finnes de distriktsvise hjelpetjenestene, de to dagskolene, samt staben hos Rådmannen innen avdeling for undervisning og sosiale tjenester. På samme måte som for skoleenhetene legges til grunn som en hypotese at effekter av at elevgruppen er lavfrekvent og at problematferden er kompleks og omfattende gjør at de eksisterende støttesystemer ikke har tilstrekkelig kapasitet og kompetanse overfor denne elevgruppen. Det å ha nødvendige handlingskompetanse og tilgjengelighet overfor skolens utfordringer på dette området vil således ikke være godt nok ivarettatt.

Det er med dette utgangspunkt formålstjenlig å utrede og utprøve andre tiltak og støttefunksjoner overfor disse utfordringene. Slike nyskapinger forutsettes å utvikles i nær tilknytning til og i samarbeid med eksisterende tiltak og virksomheter.

Et grunnleggende utviklingsprinsipp knyttet til effektive og virksomme tiltak for målgruppen, er samordning av ulike nærmiljøorienterte tiltak. I Trondheim kommune er det innen sektorene helse, barnevern og kultur igangsatt betydelig innsats mot å utvikle nærmiljøorienterte tiltak for barn og unge. Det er således sentralt at det i forprosjektet vektlegges en tilnærming som tar utgangspunkt i et oppvekstperspektiv, hvor ulik innsats mot målgruppen påvirker og utfyller betingelsene i skolesammenheng. I denne sammenheng er det

også sentralt å se kommunes arbeid med en inkluderende skole og SAMTAK i tilknytting til mål og oppgaver i forprosjektet.

Føringer og forpliktelser i forhold til lover og statlige rammer

Juridisk sett har alle elever rett til opplæring ut fra sine evner og forutsetninger (§ 5-1, § 5-3, §5-4, § 5-5 i opplæringsloven). Tradisjonelt er denne retten fra skolens side møtt med spesialpedagogiske tiltak i form av særskilt tilpasset undervisning eller med hjelp av tradisjonelle sosialpedagogiske virkemidler. Felles for elever med store atferdsvansker er imidlertid at de fleste sosial- og spesialpedagogiske tiltak ikke skaper den ønskede utvikling. Som konsekvens skaper dette stor grad av maktesløshet, fortvilelse, slitasje og frustrasjon både hos elever og voksne. I alvorlige situasjoner med fysisk utagering fra eleven sin side er den psykiske belastningen stor for de involverte. Ikke minst er det tvil om hva man som voksen kan bruke av virkemidler. Opplæringsloven legger tydelige begrensninger mht. til bruk av fysiske virkemidler fra den voksnes side (§2-9). I kritiske situasjoner der det er overhengende fare for skade på eleven selv eller andre i nærheten av eleven, vil man kunne finne juridisk støtte for inngripen i straffelovens § 47 om ”nødrett” og straffelovens § 48 om ”nødverge”. I kjølvannet av dette har skolen søkt etter andre virkemidler, både pedagogiske og organisatoriske. Opplæringsloven legger bestemte rammer og muligheter til grunn for etablering av tiltak for denne målgruppen.

Den nye opplæringsloven gir føringer på at alle elever har rett til å gå på sin skole nær sitt hjemsted (§8.1). Imidlertid inneholder den nye opplæringsloven noen viktige endringer som er særskilt relevante i forhold til elever med store atferdsvansker. I juni 2000 ble KUF's forslag om endring av tredje ledd i paragraf 8.1. vedtatt av Stortinget. Denne endringen fikk følgende ordlyd:

Når omsynet til dei andre elevane tilseier det, kan ein elev i særlege tilfelle flyttast til ein annan skole enn den skolen eleven har rett til å gå på etter første ledd. Før det blir gjort vedtak om å flytte ein elev, skal ein ha prøvd ut andre tiltak.

I praksis betyr det at Stortinget har fratatt elevene den absolutte rett til å gå på sin egen skole, og at elever kan flyttes uten samtykke fra foreldre/foresatte. Departementet foreslår som en plasseringsmulighet at det opprettes enheter som er ”særskilt bemanna og utrusta”. Lignende tvangsbestemmelser og plasseringsmuligheter har ikke eksistert i skolelovgivningen siden slutten av 1950-tallet. Det er altså skjedd en dreining, fra hensynet til den enkelte elev til hensynet til de andre. Dette utfordrer enhetslederene bl.a. i form av en vanskelig avveining mellom plikten til å inkludere alle elever i nærskolen, satt opp imot et opplevd press fra andre om å ekskludere enkeltelever for å beskytte de andre.

Dersom kommunen ikke ser andre muligheter enn ekskludering av enkelte elever er den samtidig forpliktet til å oppfylle skoleretten til elevene. Det er foreldrenes ansvar å sørge for at skoleplikten oppfylles (§ 2-1). Etter sakkyndig vurdering og med skriftlig samtykke fra foreldrene kan imidlertid eleven fritas fra plikten dersom hensynet til eleven tilsier det. Der det er vanskelige samarbeidsforhold mellom hjem og skole, med en ulik forståelse og tolkning av vanskene, kan dette skape forskjellige oppfatninger av rett og plikt slik opplæringsloven definerer det. Ut fra foreldrenes ståsted kan det oppleves som vanskelig og uriktig å

etterkomme kravet om skoleplikt dersom man mener at skolen ikke følger opplæringslovens krav om å lage et skoletilbud som er tilpasset elevens evner og forutsetninger.

Opplæringslovens hovedregel pålegger skoleeier å legge til rette for at alle barn og unge skal få sitt grunnskoletilbud på den lokale skolen i nærmiljøet. Unntak kan enten ta utgangspunkt i en sakkyndig vurdering ut fra den enkeltes behov for tilpasset opplæring basert på samtykke og frivillighet eller med bakgrunn i de nye tvangsbestemmelsene.

Det er innenfor rammene av disse unntaksbestemmelsen i loven Trondheim kommune kan utvikle nye metoder og tiltak i forhold til elever med alvorlige atferdsvansker.

Ut over det grunnlag som regulerer skolens virksomhet, er skolen arena for oppgaver og innsats fra en rekke andre sektorer innenfor det offentliges oppgaver for barn og unge. Lovmessige rammer og føringer innen barnevern, helse, psykiatri og justis vektlegger og forplikter til et tett samarbeid med skole. På alle disse områdene foregår det en dreining i arbeidet med barn og unge som vektlegger nærmiljøtilhørighet. Ikke minst i forhold til målgruppen ungdom med alvorlige atferdsvansker er det erkjent at det kreves samordning og tiltaksutvikling. Det er sentrale faglige og politiske uttalte mål å bygge opp nærmiljøbaserte tiltak, og å bygge ned institusjonsbaserte tiltak.(NOU:12, 2000, St.meld. 17 ”Handlingsplan mot barne- og ungdomskriminalitet”, Barnevern 2000 – samarbeidsprosjekt Trondheim kommune – Sør-Trøndelag fylkeskommune) Skolen vil være en viktig faktor i realiseringen av disse mål.

Mål

Overordna mål for hele prosjektet:

Utvikle og prøve ut metoder og modeller med siktemål å styrke beredskapen i kommunen for å ivaretar behovene til ungdom med alvorlige atferdsvansker. Prosjektet har en tosidig strategi:

- 1) Etablere nye tiltak og tilnærminger i tilknytning til eksisterende virksomhet med sikte på krise- og intervensjon for en liten gruppe ungdom som eksisterende tiltak ikke makter å hjelpe.*
- 2) Utvikle mer forebyggende systemretta tiltak for å motvirke sammenbrudd med basis i arbeid med klasse- og skolemiljø.*

Mål for forprosjektperioden:

Med utgangspunkt i det overordna målet vil forprosjektet ha følgende mål:

- 1. Kartlegge tilstand og kompetanse/ressurser i enhetene.*
- 2. Utvikle mål og innhold i prosjektet*
- 3. Etablere motivasjon og eierforhold til prosjektets mål og innhold blant berørte enheter og virksomheter.*

Oppgaver og arbeidsmåter

1. **Utarbeide prosjektplan.** En skriftlig dokumentasjon basert på analyse og kartlegging. Dette vil være prosjektgruppens ansvar i nært samarbeid med ressursgruppen
2. **Innhente informasjon.** Møter og konferanser (jmf. pnkt 4) med rektorkollegiet, lederne for hjelpetjenestene, et utvalg av nøkkelpersoner fra enhetene, andre instanser (politi, ungdomsbase helse og sosial, organisasjonene osv.).
3. **Kartlegging.** Screening og bruk av semistrukturert intervju. Her må det vurderes å begrense dette til et utvalg av enhetene.
4. **Motivasjon.** Bruk av idé- og motivasjonskonferanse samt møter og dialog med ledere og ansatte i de ulike virksomhetene (jmf. pnkt 2).

Forprosjektets organisering, omfang og dokumentasjon.

Forprosjektet tenkes igangsatt ultimo august 2001, med avslutning medio januar 2002.

I henhold til mål for prosjektperioden forventes det å foreligge dokumentasjon og planbeskrivelser for et mer omfattende utviklingsprosjekt. Vi tenker oss at det parallelt med kartleggings- ide- og utviklingsarbeid i forprosjektperioden tilrettelegges for igangsetting av et utviklingsprosjekt fra januar 2002.

Organisering av forprosjektet tenkes å bestå av en prosjektgruppe og en referansegruppe.

Prosjektgruppe:

Denne sammensettes av representanter fra Midt-norsk kompetansesenter for atferd (MKA), en representant fra staben i UST og en representant fra hjelpetjenesten. Prosjektgruppen vil være ansvarlige for å ivareta de oppgaver og mål som er satt i forprosjektperioden. Det forutsettes at prosjektgruppen avholder jevnlig gruppemøter, med en hyppighet hver fjortende dag. MKA vil være ansvarlige for den utøvende faglige innsats og er ansvarlige for framdrift, koordinering og dokumentasjon. Representanten fra direktørens stab forutsettes å ivareta oppgaver knyttet til løpende rapportering og avklaring med ansvarlige for prosjektet. Denne representasjonen vil også sikre at oppdragsgiver får ivaretatt sitt styringsbehov.

Referansegruppe:

Denne tenkes sammensatte med det formål å utgjøre faglige støtte og referanse til prosjektgruppens arbeid, i henhold til de mål og oppgaver som er fastsatt for prosjektet. Vi tenker oss en sammensetning som følger: En rektor/inspektør fra ungdomstrinnet, en lærer fra u-trinnet, en fra dagskolen, to fra hjelpetjenesten (en fra det barnevernfaglige området) og to fra direktørens stab. Fra skolesiden bør både en ren ungdomsskole og en kombinert skole være representert. I tillegg inngår prosjektgruppen i referansegruppen. MKA har sekretæransvaret. Til sammen vil referansegruppen bestå av tolv personer. Referansegruppen samles jevnlig, ca. en gang månedlig i forprosjektperioden, samt etter behov i forbindelse med planlegging og gjennomføring av idé- og motivasjonskonferanse(r).

Kilder:

Baugstø, B.: Et ressursteam for barn og unge med store atferdsvansker Spesialpedagogikk 1/2001 s 27 – 33.

NOU 2000.12 Barnevernet i Norge (Befring-utvalgets innstilling)- BFD 2000

Rapport 2000:Vurdering av program og tiltak for å redusere problematferd og utvikle sosial kompetanse – KUF, BFD 2000

Stette, Ø.: Opplæringsloven med forskrift – Pedlex Norsk skoleinformasjon 1999

St. meld 17 1999-2000 ”Handlingsplan mot barne- og ungdomskriminalitet” BFD 2000

Sørli, M- A og Nordahl, T. : Problematferd i skolen. NOVA Rapport 12a 1998

Sørli, M-A.: Alvorlige atferdsproblemer og lovende tiltak i skolen. Praxis forlag 2000